

«Οι Σημαντικοί Άλλοι»

Πεποιθήσεις Σχετικές με τις Κοινωνικές Πιέσεις που Επηρεάζουν την Εκδήλωση Πρόθεσης για Συμμετοχή σε Φιλοπεριβαλλοντικές Δράσεις

Ελισάβετ Τσαλίκη¹, Βασίλης Τσελφές²

1. Εκπαιδευτικός, Βιολόγος, Δρ. Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
tsalike@otenet.gr
2. Καθηγητής ΤΕΑΠΗ – ΕΚΠΑ, Πανεπιστήμιο Αθηνών
tselfsv@ecd.uoa.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή προσπαθεί να αναδείξει, να ερμηνεύσει και να συζητήσει τις ποικίλες υποστηρίζουσες δομές πεποιθήσεων που σχετίζονται με τις κοινωνικές νόρμες που φαίνεται ότι επηρεάζουν τη συμμετοχή των ανθρώπων σε φιλοπεριβαλλοντικές δράσεις. Με ατομικές συνεντεύξεις καταγράφηκαν οι πεποιθήσεις των παιδιών της μέσης σχολικής ηλικίας σχετικά με τους σημαντικούς ανθρώπους που πιστεύουν ότι θα ενθάρρυναν ή θα αποθάρρυναν τη συμμετοχή τους σε δράσεις προστασίας. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι κανονιστικές πεποιθήσεις των παιδιών αφορούν σε σημεία αναφοράς όπως τα άτομα του άμεσου και του ευρύτερου κοινωνικού τους περίγυρου, που φαίνεται να επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τις προθέσεις τους για συμμετοχή σε διάφορες δράσεις. Μεταξύ αυτών καταγράφηκαν οι γονείς, τα συγγενικά και φιλικά πρόσωπα, ο δάσκαλος, οι έχοντες κοινές απόψεις, οι αδιαφορούντες για το περιβάλλον.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: σημαντικοί άλλοι, πεποιθήσεις, κοινωνικές νόρμες, φιλοπεριβαλλοντική δράση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μία επισκόπηση στην πορεία και στην εξέλιξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (ΠΕ) δείχνει ότι ένα στοιχείο που τονίζεται συνεχώς, είναι η δημιουργία πολιτών και κοινωνιών που θα υιοθετήσουν ένα τέτοιο πλαίσιο αξιών ώστε να κάνουν πράξη ένα αιεφόρο τρόπο ζωής. Μ' άλλα λόγια δίνεται έμφαση στη δημιουργία ενεργών πολιτών που θα επιδεικνύουν φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές και δράσεις. Το στοιχείο αυτό αποτελεί τον κεντρικό στόχο της ΠΕ και της εκπαίδευσης για την αιεφορία (ΕΑ).

Ωστόσο, τα ερευνητικά δεδομένα αλλά και η πρακτική στην ΠΕ οδηγούν στη διαπίστωση ότι υπάρχει αρκετή απόσταση ανάμεσα στην ρητορική και στην πράξη, ανάμεσα δηλαδή στον κεντρικό στόχο και στο αποτέλεσμα. Οι περισσότεροι συναινούν στο ότι, μολονότι έχουν γίνει βήματα, η δημιουργία του ενεργού πολίτη που δρα φιλοπεριβαλλοντικά συνεχίζει να είναι το ζητούμενο. Εύλογα λοιπόν προκύπτει το ερώτημα: τι είναι αυτό που επηρεάζει κάποιους ανθρώπους να δρουν φιλοπεριβαλλοντικά και κάποιους άλλους όχι; Η βιβλιογραφική επισκόπηση έδειξε

ότι οι ποικίλοι παράγοντες που σχετίζονται με την περιβαλλοντική συμπεριφορά και δράση δεν είναι ούτε σαφείς ούτε σταθεροί. Μεταξύ αυτών καταγράφονται γνωστικοί, συναισθηματικοί, ψυχολογικοί, προσωπικοί και κοινωνικοί παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν είτε θετικά είτε αρνητικά την απόφαση για την εκδήλωση μιας συμπεριφοράς.

Μεταξύ των κοινωνικών παραγόντων εντάσσονται οι υποκειμενικές κοινωνικές νόρμες που αφορούν στις πεποιθήσεις των ανθρώπων για τις προσδοκίες που έχει η κοινωνία ή οι άλλοι άνθρωποι για τις πράξεις τους. Φαίνεται ότι οι κοινωνικές νόρμες αποτελούν ένα από τα σημαντικά εμπόδια για την ανάληψη δράσεων. Το να τις ξεπεράσει κανείς δεν είναι εύκολο. Ακόμη και ανάμεσα σε μέλη περιβαλλοντικών οργανώσεων που θεωρητικά θα περίμενε κανείς να ξεπερνούν και να αμφισβητούν τις υπάρχουσες νόρμες που δεν βοηθούν τις φιλοπεριβαλλοντικές συμπεριφορές αυτό συχνά δεν συμβαίνει, γεγονός που δείχνει πόσο ισχυρές είναι. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα τελευταία τριάντα χρόνια ο περιβαλλοντισμός βρίσκεται στο προσκήνιο ως μία ανοιχτή θετική κοινωνική αξία. Βλέπει κανείς πολιτικούς, επιχειρηματίες, κυβερνητικούς φορείς, προσωπικότητες των ΜΜΕ να δείχνουν τις φιλοπεριβαλλοντικές τους πεποιθήσεις. Παρόλα αυτά, η φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά δεν έχει γίνει ακόμη ευρύτερα αποδεκτή νόρμα, δεν έχει γίνει μία κανονιστική συμπεριφορά. Για το λόγο αυτό, διαπιστώνονται συγκρούσεις μεταξύ του κοινωνικά αποδεκτού και των περιβαλλοντικών αξιών και έτσι το να συμπεριφέρεται κανείς φιλοπεριβαλλοντικά δεν ενθαρρύνεται.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η βιβλιογραφική επισκόπηση έδειξε, ότι ένα είδος κοινωνικής πίεσης που επηρεάζει την εκδήλωση συμπεριφοράς, είναι οι άλλοι άνθρωποι, οι «σημαντικοί άλλοι». Βρέθηκε, (Leonard – Barton, 1981: στο Dresner, 1989/90), ότι η πίεση από τους συνομήλικους και ο φόβος για κοινωνικές κυρώσεις ήταν σημαντικοί παράγοντες για την υιοθέτηση πρακτικών προστασίας της ενέργειας. Επίσης, οι Schoefeld και Griffen (1981, στο Newhouse, 1990) υποστηρίζουν ότι οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί μπορεί να αποτελέσουν ισχυρή επιρροή στην ενίσχυση του εσωτερικού σημείου ελέγχου όταν δίνουν την ευκαιρία στα παιδιά να εκφράσουν την άποψή τους σε θέματα που τα αφορούν, να παίρνουν αποφάσεις και να αξιολογούν κριτικά τις απόψεις των άλλων.

Ωστόσο, φαίνεται ότι μπορεί να συμβεί και το αντίστροφο. Τα παιδιά, δηλαδή, μπορεί να είναι εκείνα που θα επηρεάσουν τις αξίες, τις στάσεις και τις συμπεριφορές των γονέων. Φαίνεται ότι τέτοια διαγενεακή επικοινωνία μπορεί να αποτελέσει μέσο εμπλουτισμού των περιβαλλοντικών γνώσεων, στάσεων και συμπεριφορών των ενηλίκων. Οι Ballantyne et al. (2001) διερεύνησαν την αποτελεσματικότητα προγραμμάτων ΠΕ και όσον αφορά στα μαθησιακά αποτελέσματα για τα παιδιά αλλά και στις επιρροές της νεότερης γενεάς στους μεγαλύτερους και φάνηκε ότι οι νέοι άνθρωποι μπορεί να επηρεάσουν αποτελεσματικά την περιβαλλοντική επίγνωση και τις πράξεις των γονέων τους και να αποτελέσουν καταλύτες αλλαγής συμπεριφορών (Uzell, 1994, στο Ballantyne et al. 2001). Βασιζόμενοι στα πορίσματα της έρευνά τους οι ερευνητές συνοψίζουν ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχουν τα προγράμματα ΠΕ προκειμένου να φέρουν περιβαλλοντικές αλλαγές στο σπίτι και στην τοπική κοινωνία. Μεταξύ αυτών η καινοτομία και το στοιχείο της ευχαρίστησης οδηγούν στο να συζητήσουν τα παιδιά με τους γονείς. Ακόμη και τα

πιο μικρά παιδιά μπορούν να επηρεάσουν για μικρές δράσεις σε επίπεδο σπιτιού, π.χ. ανακύκλωση, χρήση ποδηλάτου, εξοικονόμηση στο νερό.

Οι κοινωνικές νόρμες μπορούν να σταθούν εμπόδιο στην έκφραση της συμπεριφοράς, μολονότι είναι δεδομένη η θετική στάση του ατόμου προς τη συγκεκριμένη συμπεριφορά. Ένα παράδειγμα στο οποίο αναφέρεται η Newhouse (1990:27) για να εξηγήσει τα παραπάνω είναι το εξής: ένα άτομο μπορεί να έχει αρνητική στάση για την κατασπατάληση τροφής που γίνεται συνήθως στις δεξιώσεις, αλλά οι πεποιθήσεις του για τις κοινωνικές νόρμες δεν του επιτρέπουν να πει σε όλους να πάρουν μόνο όσο μπορούν να φάνε για να μην μείνουν στα πιάτα τους ποσότητες που θα πεταχτούν. Η ερευνήτρια υποστηρίζει ότι οι επιρροές των κοινωνικών κανόνων έχουν συνέπειες για την προστασία και τονίζει ότι εάν μία φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά είχε αναδειχθεί σε κοινωνικό κανόνα, τότε περισσότεροι άνθρωποι πιθανά θα την εκδήλωναν, ακόμη και εάν δεν έχουν ισχυρές θετικές στάσεις για την προστασία του περιβάλλοντος. Οι Ajzen και Fishbein (1977) διαπίστωσαν ότι όταν δεν υπάρχουν ισχυρές κοινωνικές νόρμες για μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, οι στάσεις συχνά δεν προβλέπουν αυτή τη συμπεριφορά. Με αυτό το δεδομένο εξηγείται ότι η ύπαρξη κοινωνικών κανόνων μπορεί να επηρεάσει και τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι απαντούν σε διάφορες δημοσκοπήσεις. Εάν, δηλαδή, έχει εγκαθιδρυθεί ένας κοινωνικός κανόνας ενάντια στην ρύπανση, όσοι ερωτηθούν είναι πιθανό να δηλώσουν ότι είναι ενάντια στην ρύπανση, ακόμη και όταν τα συναισθήματά τους είναι διαφορετικά.

Οι «σημαντικοί» άλλοι και οι κανονιστικές πεποιθήσεις

Το ένα από τα δύο καθοριστικά στοιχεία που επηρεάζουν τη λειτουργία των προθέσεων των ανθρώπων, σύμφωνα με τη θεωρία της αιτιολογημένης δράσης και της σχεδιασμένης συμπεριφοράς, είναι κοινωνικής φύσης και αφορά στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται την κοινωνική πίεση για να τελέσει ή όχι μία συγκεκριμένη συμπεριφορά (Ajzen, 1988). Αυτή η κοινωνική πίεση εκφράζεται ως επιρροή από τους σημαντικούς άλλους ανθρώπους που βρίσκονται στον άμεσο ή στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο, στις κοινωνικές ομάδες, δηλαδή, στις οποίες ανήκει ένας άνθρωπος και έχει δεσμούς, όπως η οικογένεια, οι φίλες, το σχολείο, η γειτονιά, οι συγγενείς, οι αθλητικές ή οι πολιτιστικές ομάδες, οι συνεργάτες ή οι συνάδελφοι. Μπορεί, επίσης, να είναι κάποιες ομάδες αναφοράς, με τις οποίες μοιράζεται κοινές στάσεις και αξίες, χωρίς απαραίτητα να έχει κοινωνική επαφή ή, ανάλογα με τη συμπεριφορά, να είναι κάποιοι ειδικοί άνθρωποι, οι οποίοι κρίνεται ότι γνωρίζουν καλά ένα θέμα και έχουν δύναμη ακριβώς λόγω αυτής της ειδικευμένης γνώσης τους. Όλα αυτά τα άτομα ή οι ομάδες είναι γνωστές ως «σημεία αναφοράς» (referents). Είναι σαφές ότι ο άνθρωπος επηρεάζεται από πολλά τέτοια σημεία αναφοράς και αυτό είναι που κάνει τα πράγματα περίπλοκα (Bem, 2006). Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι όταν ένας άνθρωπος πιστεύει ότι τα περισσότερα από αυτά τα σημεία αναφοράς με τα οποία είναι έτοιμος να συμμορφωθεί εγκρίνουν την τέλεση μίας δράσης, τότε θα αντιληφθεί με τον ίδιο τρόπο την κοινωνική πίεση και αντιθέτως. Αυτές οι πεποιθήσεις βάσει των οποίων το άτομο αξιολογεί την κοινωνική πίεση ονομάζονται κανονιστικές πεποιθήσεις (Ajzen, 1988: 121). Τέτοιες πεποιθήσεις έχουν ελάχιστα διερευνηθεί ιδιαίτερα σε παιδιά της μέσης παιδικής ηλικίας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Με βάση τα παραπάνω το ερευνητικό μας ερώτημα συνοψίζεται στην ανάδειξη της ποικιλίας, στην κατανόηση και σε μια απόπειρα ερμηνείας των πεποιθήσεων που

επηρεάζουν την απόφαση παιδιών 11-12 ετών για συμμετοχή σε φιλοπεριβαλλοντικές δράσεις. Για τη διερεύνηση επιλέχθηκε η ποιοτική προσέγγιση και δη το ερμηνευτικό πλαίσιο, βασικό στοιχείο του οποίου είναι η προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας των φαινομένων μέσα στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο αυτά συμβαίνουν (Cantrell 1993). Η ατομική συνέντευξη βάσει οδηγού ήταν το εργαλείο συλλογής δεδομένων. Τα παιδιά κλήθηκαν, μεταξύ άλλων, να συζητήσουν τις απόψεις τους για το ποιοι άνθρωποι θα ενθάρρυναν ή όχι τη συμμετοχή τους σε μια σειρά από δράσεις φιλικές προς το δάσος. Η ανάλυση των δεδομένων βασίστηκε σε ένα συνδυασμό ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης με κυρίαρχες τη βασίμη θεωρία (grounded theory ή θεμελιωμένη θεωρία) των Glasser και Straus (1967) και την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου (Patton 1990).

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι κανονιστικές πεποιθήσεις των παιδιών αφορούν σε άτομα του άμεσου αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού τους περιγύρου, τα οποία φαίνεται να επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τις προθέσεις τους για συμμετοχή σε διάφορες δράσεις. Μεταξύ αυτών έχουν καταγραφεί οι γονείς, τα συγγενικά και φιλικά πρόσωπα, η δασκάλα, οι έχοντες κοινές απόψεις, οι αδιαφορούντες για το δάσος. Παρακάτω συζητούμε τα αποτελέσματα σε σχέση με αυτά τα σημεία αναφοράς.

Οι γονείς

Εξαρχής εμφανίζεται μία ισχυρή νόρμα συνδεδεμένη με τους γονείς. Φαίνεται ότι οι επιρροές από τους γονείς είναι πολύ ισχυρές. Η ενθάρρυνση, η υποστήριξη ή η επιβράβευση είναι παράγοντες που συμβάλλουν στην απόφαση των παιδιών για εμπλοκή σε συγκεκριμένες δράσεις. Οι γονείς είναι αυτοί που προσφέρουν υποστήριξη που συχνά θεωρείται αυτονόητη και άνευ όρων. Η υποστήριξη αυτή εκφράζεται συνήθως με σιγουριά και αυτοπεποίθηση και υποδηλώνει την αίσθηση της ασφάλειας και της αποδοχής που νοιώθει το παιδί στο υποστηρικτικό, φιλικό, οικογενειακό περιβάλλον. Η οικογένεια είναι μία από τις πρωταρχικές ομάδες, κυρίως διότι είναι θεμελιώδης ο ρόλος της στη διαμόρφωση της κοινωνικής φύσης και των ιδανικών του ατόμου (Cooley 1972: 46). Είναι ο χώρος, το βασικό κύτταρο, μέσα στο οποίο το παιδί διαμορφώνει και δοκιμάζει τις απόψεις και τις στάσεις του και δέχεται επιβράβευση ή καλοδιάθετη κριτική για τις πράξεις του. Υποστηρίζεται ότι στα πρώτα 10-12 χρόνια η ζωή του παιδιού είναι οικογενειοκεντρική, το παιδί έχει έντονη θετική εξάρτηση από την οικογένεια, οι γονείς είναι τα σχεδόν αποκλειστικά του πρότυπα και μολονότι υπάρχουν συγκρούσεις αυτές δεν αρκούν για να αμφισβητήσει την εξουσία των γονιών του (Ναυρίδης, 1994: 217).

Οι λόγοι για τους οποίους εκφράζεται η πεποίθηση για την υποστήριξη των γονέων είναι ποικίλοι. Καταρχήν θεωρούνται ως οι άμεσοι και φυσιολογικοί σύμμαχοι του παιδιού διότι, όπως λένε τα παιδιά, συχνά μοιράζονται τα ίδια συναισθήματα και αξίες για ένα θέμα, στη συγκεκριμένη περίπτωση για το δάσος και την προστασία του. Έρευνες έχουν δείξει την καθοριστική παρουσία των γονέων και άλλων μελών της οικογένειας ως παράγοντα διαμορφωτικών επιρροών ζωής όσον αφορά στην απόκτηση περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης (Palmer et al., 1998, Tsaliki et al., 1998).

Αυτός ο φυσικός σύμμαχος και συμπαραστάτης, ο γονέας, στις περιπτώσεις που οι κοινωνικές νόρμες, οι συνθήκες ή οι θεσμοί δεν επιτρέπουν στο παιδί να συμμετέχει

σε συγκεκριμένες δράσεις, μπορεί να γίνει το άτομο που θα πάρει τη θέση του παιδιού και θα την υπερασπιστεί ή θα δράσει για λογαριασμό του. Επειδή το παιδί εσωτερικεύει την κουλτούρα μέσα στην οποία γεννήθηκε και ζει, συχνά νοιώθει αυτοπεποίθηση και σιγουριά για το τι μπορεί να σκέφτονται οι γονείς του και έτσι θεωρεί περιττό να ρωτήσει τη γνώμη τους. Γνωρίζει, δηλαδή, τι εγκρίνουν και τι δεν εγκρίνουν οι γονείς του ή μεταφέρεται στον ρόλο του γονέα προκειμένου να προβλέψει σχετικές αντιδράσεις. Γενικά ο ρόλος του γονέα ταυτίζεται με τον ρόλο του ενήλικα, ο οποίος άλλοτε το αντικαθιστά, ή μεσολαβεί, άλλοτε το βοηθά να ξεπεράσει το συναίσθημα του φόβου και τις αναστολές του και άλλοτε είναι ο υποστηρικτής της πράξης του παιδιού, το οποίο ενδυναμώνεται από την παρουσία του και τολμά να κάνει την πράξη. Οι γονείς είναι οι δικοί του άνθρωποι, το «εμείς» (Colley, 1972: 46) και πιστεύει ότι είναι πολύ πιθανό να συμμετέχουν μαζί του σε κάποιες δράσεις για την προστασία των δασών π.χ δεντροφυτεύσεις. Αυτό είναι αποτέλεσμα αυτού που αναφέρθηκε προηγουμένως ως η πεποίθηση του μοιράσματος κοινών αξιών και συναισθημάτων ή ως εκδήλωση υποστήριξης και ενθάρρυνσης της επιλογής του, αλλά και της βίωσης κοινών εμπειριών. Οι γονείς, επίσης, είναι αυτοί που θα επιβραβεύσουν και θα επαινέσουν το παιδί τους για την εμπλοκή του σε δράσεις προστασίας του δάσους και θα του δηλώσουν την περηφάνια τους.

Ένα ακόμη στοιχείο που καταγράφεται ότι συμβάλλει στην εμπλοκή σε μια συγκεκριμένη δράση είναι η ύπαρξη προηγούμενης εμπειρίας σε αυτή τη δράση από έναν γονέα ή άλλο κοντινό μέλος της οικογένειας, π.χ παππούς, γιαγιά, που κουβαλά τη γνώση για τη συγκεκριμένη πράξη, δίνει τη δυνατότητα για να δοκιμαστούν οι δεξιότητες που χρειάζονται για τη συγκεκριμένη δράση, πιθανά έχουν επιλυθεί προβλήματα που εμπλέκονται στην υλοποίησή της και έτσι κάνει πιο εύκολη και πιο αποδεκτή την εφαρμογή της και από τα νεότερα μέλη της οικογένειας. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στη γνωριμία με τις στρατηγικές δράσεις ή και στην απόκτηση των κατάλληλων δεξιοτήτων. Έρευνες έχουν δείξει ότι η γνώση των στρατηγικών δράσης συμβάλλει στην ανάληψη της δράσης (Ramsey & Hungerford, 1989). Στην περίπτωση αυτή οι γονείς γίνονται πρότυπα συμπεριφοράς και αξιών συνειδητά ή ασυνειδητά και μεταδίδουν στα παιδιά τους γνώση, εμπειρία και πρακτικές. Σχολιάζεται ότι τα μέλη μιας οικογένειας βρίσκονται σε δυναμική, διαρκή, καθημερινή αλληλεπίδραση που έχει ως αποτέλεσμα την άσκηση επιρροής σε βάθος χρόνου (Δασκολιά 2005: 519).

Οι γονείς αναφέρονται ως παράγοντας αποθάρρυνσης όταν εκφράζουν επιφυλάξεις, κάνουν συστάσεις ή ακόμη θέτουν απαγορεύσεις, επειδή νοιάζονται για το καλό των παιδιών τους ανησυχούν για αυτά, είτε για την ακεραιότητά τους ή για την υγεία τους. είτε για την πιθανότητα εξαπάτησή τους.

Οι δικοί μας άνθρωποι

Ένα στοιχείο που αναδύεται από τα αποτελέσματα είναι ότι τα άλλα κοντινά πρόσωπα των παιδιών, εκτός από τους γονείς, αποτελούν, επίσης, ομάδες αναφοράς που επηρεάζουν τις κανονιστικές πεποιθήσεις σχετικά με την εκδήλωση πρόθεσης για την τέλεση ή όχι μιας δράσης. Οι συγγενείς, αλλά κυρίως οι φίλοι ή οι συμμαθητές που είναι και τα πρόσωπα που έχουν τα ίδια ενδιαφέροντα και συγκινούνται από τα ίδια πράγματα, φαίνεται να συγκαταλέγονται σε εκείνα τα άτομα που ενθαρρύνουν και δεν καταδικάζουν. Για τους «κολλητούς» φίλους εκφράζονται πεποιθήσεις στήριξης άνευ όρων των αποφάσεων των παιδιών. Σύμφωνα με τον Γεώργια (1986 Α': 86) διάφορες σχολές της ψυχολογίας δέχονται ως αξίωμα το ότι «όσο

περισσότερη επαφή υπάρχει μεταξύ του ατόμου και των προσώπων του περιβάλλοντός του τόσο περισσότερο επηρεάζονται και διαφοροποιούνται οι ψυχολογικές του ιδιότητες». Επιπλέον, λόγω της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων που έρχονται σε πολύ συχνή επικοινωνία, το παιδί νοιώθει ότι μπορεί να επηρεάσει αυτά τα άτομα μολονότι μπορεί να διαφωνούν μαζί του αρχικά και να τα κάνει να αλλάξουν γνώμη. Διατυπώνονται, ωστόσο, επιφυλάξεις για την ενθάρρυνση ή την ξεκάθαρη αποθάρρυνση από τους φίλους ή τα κοντινά συγγενικά πρόσωπα σε μια σειρά από περιπτώσεις, όπως όταν εκφράζονται πεποιθήσεις σχετικά με άλλες προτεραιότητες, αξιολογικές πεποιθήσεις ότι η δράση δεν είναι σωστή, καλή ή πρόπευσα, ότι κάποιες πράξεις αποτελούν χάσιμο χρόνου, πεποιθήσεις βάσει των οποίων αξιολογείται μια πράξη ως κοινωνικά κατακριτέα, όπως η καταγγελία στην αστυνομία, η οποία γίνεται αντιληπτή ως πράξη κατάδοσης ή όταν το παιδί αντιλαμβάνεται ότι οι φίλοι και οι συμμαθητές κρίνουν μια πράξη ως βλακώδης ή ότι δεν είναι «μαγκιά».

Σχολείο, δάσκαλοι

Το σχολείο, μολονότι αποτελεί σημαντικό χώρο κοινωνικοποίησης του παιδιού, δεν αναφέρεται ούτε ως παράγοντας θετικής, ούτε αρνητικής επιρροής. Βέβαια η αλληλεπίδραση μέσα στην τάξη αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα, μεταξύ των παιδιών και μεταξύ εκπαιδευτικού και παιδιού. Οι εκπαιδευτικοί κατέχουν μία θέση προνομιακή, μία θέση εξουσίας και είναι οι πρώτοι ενήλικες, εξωοικογενειακοί φορείς εξουσίας, με τους οποίους το παιδί έρχεται σε καθημερινή επαφή (Ναυρίδης, 1994: 220). Παρ' όλα αυτά στα αποτελέσματα της έρευνάς μας φαίνεται ότι ο δάσκαλος ή το σχολείο δεν αποτελεί σημαντική νόρμα επιρροής, αφού συνήθως δεν αναφέρεται καθόλου ούτε θετικά, ούτε αρνητικά. Αυτή η διαπίστωση συμφωνεί με ευρήματα διεθνών ερευνών σε ενήλικες, στις οποίες φαίνεται ότι η επιρροή του σχολείου στην ανάπτυξη της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης στο ελληνικό δείγμα ήταν πολύ μικρότερη σε σύγκριση με άλλες χώρες (Palmer et al., 1998). Το σχολείο συνεχίζει να αποτελεί χώρο στον οποίο η ανάπτυξη της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και δράσης δεν είναι προτεραιότητα.

Όσοι ενδιαφέρονται ή οι όμοιοι

Όταν το παιδί αντιλαμβάνεται ότι οι ομάδες αναφοράς γύρω του έχουν τις ίδιες πεποιθήσεις, στάσεις και αξίες για ένα θέμα με το ίδιο, τότε σαφώς αντιλαμβάνεται ότι θα ενθαρρυνθεί για να τελέσει μία δράση. Τέτοιοι άνθρωποι μπορεί να είναι οι όμοιοί του, όπως οι φίλες του ή τα μέλη της περιβαλλοντικής του ομάδας. Μπορεί, επίσης, να είναι άνθρωποι οι οποίοι πιθανά δεν ανήκουν στο άμεσο περιβάλλον του παιδιού αλλά αναγνωρίζονται ως άνθρωποι που ενδιαφέρονται για το περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό το παιδί νοιώθει να ανήκει σε μια ευρύτερη ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται κοινούς στόχους και αξίες και εργάζονται για την εκπλήρωση ενός κοινού στόχου (Γεώργας, 1986 Β': 21, 24).

Οι αδιάφοροι ή οι με διαφορετικές απόψεις

Παρόμοια, όταν το παιδί αντιλαμβάνεται ότι οι ομάδες αναφοράς δεν διαθέτουν φιλοπεριβαλλοντικές απόψεις, στάσεις και αξίες, τότε εκφράζει πεποιθήσεις που συνάδουν με την αποθάρρυνσή του από την τέλεση της πράξης. Συνήθως εκφράζονται αξιολογικές πεποιθήσεις προκειμένου να προσδιοριστούν αυτές οι ομάδες αναφοράς. Οι άνθρωποι που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία σαφώς δεν αγαπούν το δάσος, δεν εκτιμούν τη σπουδαιότητά του, δεν κρίνουν ως σωστές τις

πράξεις προστασίας, δεν ενδιαφέρονται για το περιβάλλον, είναι εχθροί του δάσους και πιθανά είναι οι εμπρηστές του. Επίσης, αξιολογικές πεποιθήσεις καταγράφονται για να προσδιοριστούν τα συμφέροντα ή τα κέρδη ή και οι ζημιές που πιθανά έχουν αυτοί οι άνθρωποι, όπως το οικονομικό συμφέρον, που εκφράζεται ως μη ξόδεμα χρημάτων, ή ως αποκομιδή κέρδους από την ανοικοδόμηση των δασικών εκτάσεων. Ζημιές, επίσης, αναδεικνύονται από πεποιθήσεις σχετικές με το χάσιμο χρόνου από τη συμμετοχή σε μία δράση. Επιπλέον, κάποιοι μπορεί να αποθαρρύνουν επειδή οι ίδιοι είναι απρόσεκτοι, ή αδιάφοροι, ή βαριούνται και τεμπελιάζουν για να συμμετέχουν σε μία δράση. Ορισμένες από τις παραπάνω πεποιθήσεις μας θυμίζουν μία από τις τακτικές αντίστασης στην αλλαγή στάσεων που σύμφωνα με τον Γεώργια (1986 Α': 187) είναι η προσπάθεια «εξευτελισμού, ύβρεως ή μείωσης του κύρους της πηγής», στοιχείο της οποίας αποτελεί η προσπάθεια μείωσης της αξιοπιστίας ή του κύρους μιας δράσης, όταν το άτομο δεν έχει επιχειρήματα για να στηρίξει τη γνώμη του και προσπαθεί στην ουσία να αποτρέψει με αυτό τον τρόπο και τους άλλους να συμμετέχουν.

Τέλος, κάποιες φορές, ακόμη και όταν τα παιδιά εκφράζουν θετικές στάσεις απέναντι σε μία δράση, οι πεποιθήσεις τους για τις κοινωνικές πιέσεις επηρεάζουν αρνητικά τις προθέσεις τους. Πράγματι, έχει αποδειχθεί ότι όταν η κυρίαρχη κουλτούρα είναι μη αειφορική τότε η φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά είναι λιγότερο πιθανό να συμβεί και το χάσμα ανάμεσα στις στάσεις και στη δράση διευρύνεται (Rajewski, 1982).

ΠΡΟΤΑΣΗ

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας δείχνουν ότι οι κοινωνικές επιρροές και πιέσεις είναι ισχυρές και καθορίζουν θετικά ή αρνητικά τις προθέσεις για συμμετοχή σε φιλοπεριβαλλοντικές δράσεις. Προτείνουμε, λοιπόν, ότι ένα πρόγραμμα ΠΕ θα ήταν καλό να μην αγνοεί αυτούς τους παράγοντες, αφού έτσι κι αλλιώς υπάρχουν και αποτελούν το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται, αλλά να δημιουργεί ευκαιρίες στα παιδιά να καταγράφουν, να κατανοούν, να διερευνούν, να κρίνουν ή να αμφισβητούν πεποιθήσεις, στάσεις, αξίες συμπεριφορές ή δράσεις των άλλων ανθρώπων που προέρχονται είτε από τον άμεσο κοινωνικό του περίγυρο είτε από άλλες κοινωνικές ομάδες. Αυτό το στοιχείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό αν θέλουμε να περάσουμε σε ένα σχολείο ανοιχτό στη κοινωνία και στη ζωή, στο αειφόρο σχολείο, που μέσα από άμεσες ή ευρύτερες συνεργασίες θα επιδεικνύει καθημερινά σε όλα τα επίπεδα ζωής και οργάνωσής του τη συμβολή του στην επίτευξη της αειφορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ajzen, I & Fishbein, M. (1977) Attitude – behavior relations: a theoretical analysis and review of empirical research, *Psychological bulletin*, 84: 888-918.
- Ajzen, I. (1988) *Attitudes, personality and behavior*, Chicago: Dorsey Press.
- Ballantyne, R., Fien, J. & Packer, J. (2001) Programme effectiveness in facilitating intergenerational influence in environmental education: lessons from the field *The Journal of Environmental Education*, 32(4): 8-15.
- Bem, D.J. (2006) Beliefs, attitudes and human affairs, unpublished manuscript Cornell University.
- Cantrell, D.C. (1993) Alternative paradigms in environmental education research: the interpretive perspective, στο R. Mrazek (επιμ.) *Alternative paradigms in*

- environmental education research*, Monographs in environmental education and environmental studies, vol.8: 81-105, Troy, OH: NAEF.
- Γεώργας, Δ. (1986) *Κοινωνική Ψυχολογία*, τόμος Α και Β, Αθήνα.
- Cooley, C. H. (1972), Primary groups and looking – glass self (the social self), στο *Social Psychology: Experimentation, Theory, Research*, edited by W.S. Sahakian, Intext Educational Publishers.
- Δασκολιά, Μ. (2005) Για μια δια βίου περιβαλλοντική αγωγή: η περιβαλλοντική αγωγή στο πλαίσιο της οικογένειας – μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση, στο *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται*, επιμέλεια Α. Γεωργόπουλου, Gutenberg.
- Dresner, M. (1989) Changing energy – use patterns as a means of reducing global warming trends. *The Journal of Environmental Education*, 21(2): 41-46.
- Glasser, B.G. & Straus, A.L. (1967) *The discovery of grounded theory. Strategies for Qualitative Research*, Adline Publishing Company, New York.
- Leonard – Barton (1981) The diffusion of energy conservation practices among California homeowners. PhD diss., Stanford University.
- Ναυρίδης, Κ. (1994) *Κλινική Κοινωνική Ψυχολογία*, Παπαζήσης.
- Newhouse, N. (1990) Implications of attitudes and behavior research for environmental conservation, *The Journal of Environmental Education*, 22(1):26-32.
- Palmer J.A., Suggate J., Bajd B., Hart P., Roger K.P., Ho J.K.W., Ofwono-Orecho., Peries M., Robottom I., Tsaliki E., Van Staden C. (1998). An Overview of Significant Influences and Formative Experiences on the Development of Adults' Environmental Awareness in Nine Countries, *Environmental Education Research* 4(4): 445-464.
- Patton, M.O. (1990) *Qualitative evaluation and research methods*, 2nd edition, Newberry Park, CA: Sage Publications
- Rajecki, D. W. (1982) *Attitudes: Themes and advances* Sunderland, Mass.: Sinaver Associates.
- Ramsey, J.M. & Hungerford, H.R. (1989) The effects of issue investigation and action training on environmental behavior in seventh grade students *The Journal of Environmental Education*, 20(4): 29-34.
- Schoenfeld, C. & Griffen, R.J. (1981) Communication: A human factor. In *Wildlife management on private lands*, edited by Dunke, R.J., Burger, J.V. and March, J.R., 130-51. Madison, Wis.: The Wildlife Society (Wisconsin Chapter).
- Tsaliki E., Palmer J. και Jennifer S. (1998) "Significant life experiences on the development of adult's environmental awareness", πρακτικά της Διεθνούς Συνδιάσκεψης της UNESCO, Θεσσαλονίκη, 8-12 Δεκέμβρη.
- Uzzell, D. (1994) *Children as catalysts of environmental change* (Final rep.) London: European Commission Directorate General for Science Research and Development Joint Research Centre.